

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Philo of Alexandria on divine forgiveness

Timmers, F.J.

Citation

Timmers, F. J. (2022, June 14). *Philo of Alexandria on divine forgiveness*.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3308364>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis
in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3308364>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Philo of Alexandria on Divine Forgiveness

Fulco Jedidja Timmers

Philo of Alexandria on Divine Forgiveness

Proefschrift
ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op dinsdag 14 juni 2022
klokke 15.00 uur
door
Fulco Jedidja Timmers
geboren te Noordwijkerhout
in 1977

Promotor: Prof.dr. J.K. Zangenberg

Copromotor: Dr. J. Tromp

Promotiecommissie: Prof.dr. A.F. de Jong

Dr. K.P.S. Janssen

Prof.dr. D.Th.Runia (Australian Catholic University)

Dr. R.M. van den Berg

Prof.dr. E.P. Bos

Prof.dr. J.W. van Henten (Universiteit van Amsterdam)

Acknowledgements

Het idee voor dit proefschrift ontstond op een avond van het werkgezelschap Judaïca in Leiden. Een medestudent besprak het onderwerp ‘vergeving bij Philo’ en kwam tot de conclusie dat Philo vergiving wel noemt maar niet inhoudelijk invult. Mijn vermoeden die avond was dat Philo het begrip wel inhoudelijk invult, alleen niet op de manier die een moderne lezer verwacht. In dit proefschrift heb ik dit vermoeden wetenschappelijk willen verkennen.

Allereerst wil ik daarom mijn dank uitspreken voor de mogelijkheid om ook na het afronden van mijn studie Godgeleerdheid aan dit werkgezelschap deel te blijven nemen. Sowieso hebben de bijeenkomsten van dit werkgezelschap een belangrijke bijdrage aan mijn wetenschappelijke vorming gegeven, door de breedte van de besproken onderwerpen, de diepgravendheid van de analyses en het hoge niveau van de discussies. Om diezelfde reden wil ik ook het werkgezelschap Nieuwe Testament in Leiden niet onvernoemd laten in dit dankwoord.

De volgende stap die geleid heeft tot dit proefschrift was de promotieplechtigheid van vriend en studiegenoot Matthijs de Jong, in december 2006. Daar werd mij tijdens de borrel door de co-promotor van dit proefschrift gevraagd of ik al een onderwerp voor een proefschrift wist. Mijn bevestigend antwoord op die vraag en de gesprekken daarna begin 2007 vormen de concrete start voor het onderzoek waar dit proefschrift het uiteindelijke resultaat van is.

Op deze plek wil ik daarom Matthijs danken voor het gegeven dat ik me altijd aan hem heb kunnen scherpen en we veel humor kunnen delen. In aansluiting daarop wil ik Mendie Hofma en Henrietta van Gosliga bedanken. Het is een bijzonder voorrecht dat we elkaar als oud-studiegenoten ook nu nog geregeld treffen, om te eten, scherpe discussies te voeren en veel te lachen. Met verdriet en veel respect noem ik hier ook de naam van Harm Hollander – in oktober 2021 zo plotseling gestorven – wiens uitdagende en eveneens humorvolle college over Paulus en de Wet de basis gelegd heeft voor een durende vriendschap tussen ons vijven.

December 2006 is ook de maand geweest waarin ik mijn echtgenote Elma Dekker heb leren kennen. Wij zijn nu even lang samen als de voltooiing van dit proefschrift geduurd heeft en ik hoop dat nog vele, vele jaren te zijn. Gedurende deze tijd zijn we getrouwd, vier keer verhuisd, ben ik vier keer van baan of werkplek gewisseld, zijn onze beide dochters Marie en Fieke geboren, hebben we het verdriet gedeeld van het zo vroegtijdig sterven van je vader Jaap Dekker en delen we nu de vreugde van het promoveren. De levensfeiten laten zich

opnoemen, mijn dank en liefde voor jou laten zich niet in woorden uitdrukken. Je moeder, Aafke Dekker, wil ik ook noemen – in dankbaarheid voor de vele goede gesprekken en het altijd weer liefdevol oppassen op onze dochters.

Dan is er nog mijn dank aan mijn zussen en broers, zwagers en schoonzussen. Niet dat zij dagelijks, wekelijks of maandelijks naar de stand van zaken van dit onderzoek gevraagd hebben – dat zou al die jaren ook moeilijk vol te houden geweest zijn. Ik wil hen danken voor hun nuchterheid en, ook weer, scherpe humor. Met liefde en eerbied noem ik de namen van mijn ouders, Jaap en Dorothea Timmers. In velerlei opzichten een inspirerend voorbeeld en steun en toeverlaat. Zeer dankbaar ben ik voor hun geloof in mijn kunnen en voor wat zij mij aan mogelijkheden in het leven geboden hebben. Zeer dankbaar ben ik ook dat zij de afronding van dit onderzoek en de promotie mee kunnen vieren.

Mijn dank aan Niels Vermeul voor het lezen en aangeven van de allerlaatste correcties in het manuscript en aan Roelant Meijer voor het ontwerpen van de omslag en de algehele opmaak. Tot slot wil ik de gemeenteleden van de (wijk) gemeenten die ik van 2011 tot en met 2021 heb mogen dienen als predikant bedanken. Steeds dook ergens wel de meelevende vraag op: ‘En, hoe is het met Philo?’ In het bijzonder wil de (wijk)kerkenraden van de Ontmoetingskerk in Rotterdam-Zevenkamp, Open Hof in Rotterdam-Ommoord en de Protestantse Gemeente Rotterdam-Noordrand bedanken voor de ruimte die ze mij gegeven hebben om drie maanden studieverlof te nemen om de laatste hand te leggen aan dit onderzoek.

Dit proefschrift is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van:
Leiden University Centre for the Arts in Society
Stichting Aanpakken
J.E. Jurriaanse Stichting

Contents

1.	Introduction	1
1.1	<i>Aim of this study</i>	2
1.1.1	Why divine forgiveness?	2
1.1.1.1	Hannah Arendt on forgiveness	2
1.1.1.2	Divine forgiveness in the biblical context and in early Judaism	4
1.1.1.3	Divine forgiveness in the Greco-Roman context	6
1.1.2	Philo of Alexandria	8
1.1.3	Divine forgiveness, an intellectual challenge for Philo?	10
1.2	<i>Survey of previous studies</i>	12
1.2.1	Divine forgiveness in context of Philo's thought	12
1.2.1.1	Basic elements of Philo's thought: Bréhier, Goodenough, and Wolfson	12
1.2.1.2	Philo and divine forgiveness: Thyen, Laporte, and Zeller	22
1.2.1.3	Results from the first part of the survey of previous studies	27
1.2.2	Philo's method	29
1.2.2.1	Philo's intellectual milieu: Dillon, Runia	29
1.2.2.2	Philo's reception of the Bible: Nikiprowetzky, Niehoff, Kamesar	34
1.2.2.3	Results from the second part of the survey of previous studies	42
1.3	<i>The problem of divine forgiveness in Philo's thinking</i>	43
1.4	<i>Method and structure</i>	46
1.4.1	Integral approach	46
1.4.2	Close reading	47
1.4.3	Chapters	49
2.	Philo's doctrine of God	51
2.1	<i>Introduction</i>	52
2.2	<i>Philo's view on how the transcendent God can relate to and interact with creation</i>	54
2.2.1	The relevance of <i>De Opificio Mundi</i> to this topic	54
2.2.2	<i>De Opificio Mundi</i> : Structure of argumentation	54
2.2.3	<i>Opif.</i> 6b–12: God is the creator and upholder of the world	56
2.2.3.1	Paraphrase	56
2.2.3.2	Analysis part 1: Why God takes providential care of his creation	57
2.2.3.3	Analysis part 2: God is not completely detached from creation	59
2.2.3.4	Analysis part 3: God and creation are not one	61
2.2.3.5	Results from the analysis of <i>Opif.</i> 6b–12	67
2.2.4	<i>Opif.</i> 13–36a: God's providence operates through the intelligible world	68
2.2.4.1	Paraphrase	68
2.2.4.2	Analysis part 1: Ἀγέννητος implies existence outside the dimension of time	69

2.2.4.3	<i>Analysis part 2: God and the intelligible world are intertwined</i>	72
2.2.4.4	<i>Analysis part 3: The intelligible world gives existence to the material world</i>	75
2.2.4.5	<i>Results from the analysis of Opif. 13–36a</i>	79
2.2.5	Conclusions: God’s relationship to creation and divine forgiveness	80
2.3	<i>Philo’s view on anthropomorphic presentations of God</i>	81
2.3.1	<i>The relevance of Quod Deus Sit Immutabilis to this topic</i>	81
2.3.2	<i>Quod Deus Sit Immutabilis: Structure of argumentation</i>	81
2.3.3	<i>Deus 51–85: The reason for anthropomorphic descriptions of God in the Bible</i>	84
2.3.3.1	<i>Paraphrase</i>	84
2.3.3.2	<i>Analysis part 1: Embodied souls require anthropomorphic descriptions of God</i>	85
2.3.3.3	<i>Analysis part 2: The difference between how God is and how humans experience him</i>	90
2.3.3.4	<i>Results from the analysis of Deus 51–85</i>	95
2.3.4	Conclusions: Anthropomorphic descriptions of God and divine forgiveness	95
2.4	<i>Conclusions to Chapter 2</i>	96

3. **Philo’s view on the relationship between God and humans**

99

3.1	<i>Introduction</i>	100
3.2	<i>Philo’s view on humans as ‘the image of God’</i>	100
3.2.1	<i>The relevance of De Opificio Mundi to this topic</i>	100
3.2.2	<i>Opif. 16–25: Humans as models in the mind of God</i>	101
3.2.2.1	<i>Paraphrase</i>	101
3.2.2.2	<i>Analysis</i>	102
3.2.2.3	<i>Results from the analysis of Opif. 16–25</i>	105
3.2.3	<i>Opif. 69–88: Humans as reflections of the mind of God</i>	105
3.2.3.1	<i>Paraphrase</i>	105
3.2.3.2	<i>Analysis</i>	106
3.2.3.3	<i>Results from the analysis of Opif. 69–88</i>	111
3.2.4	Conclusions: A general and a particular form of connection between God and humans	111
3.3	<i>Philo’s view on humans as existing in a borderland</i>	112
3.3.1	<i>The relevance of Quod Deus Sit Immutabilis to this topic</i>	112
3.3.2	<i>Deus 33–50: God’s mind in human beings</i>	113
3.3.2.1	<i>Paraphrase</i>	113
3.3.2.2	<i>Analysis part 1: Four manifestations of God’s mind</i>	114
3.3.2.3	<i>Analysis part 2: Form-giving force (ἔξις)</i>	117

3.3.2.4	Analysis part 3: Growth (φύσις)	118
3.3.2.5	Analysis part 4: Life-giving force (ψυχή)	121
3.3.2.6	Analysis part 5: The ability to reason (διάνοια)	124
3.3.2.7	Results from the analysis of Deus 33–50	137
3.3.3	Conclusions: The human mind can choose its defining nature	138
3.4	Conclusions to Chapter 3	139

4. **Philo's views on doing evil**

143

4.1	Introduction	144
4.2	Philo's views on what leads humans to do evil and the consequences that follow	145
4.2.1	The relevance of <i>De Confusione Linguarum</i> to this topic	145
4.2.2	<i>De Confusione Linguarum</i> : Structure of argumentation	145
4.2.3	Conf. 14–59: When the sensations drown the soul	148
4.2.3.1	Paraphrase	148
4.2.3.2	Analysis part 1: The ambivalent nature of the human senses	149
4.2.3.3	Analysis part 2: Humans cannot control their senses without God	155
4.2.3.4	Analysis part 3: God's wisdom purifies the mind and gives it stability	159
4.2.3.5	Results from the analysis of Conf. 14–59	162
4.2.4	Conf. 60–82: Good or evil	163
4.2.4.1	Paraphrase	163
4.2.4.2	Analysis	165
4.2.4.3	Results from the analysis of Conf. 60–82	169
4.2.5	Conf. 83–106: The consequences of choosing evil	169
4.2.5.1	Paraphrase	169
4.2.5.2	Analysis part 1: The potential for evil in the human soul	171
4.2.5.3	Analysis part 2: Evil and responsibility	177
4.2.5.4	Analysis part 3: Consequences of doing evil for the soul	184
4.2.5.5	Results from the analysis of Conf. 83–106	190
4.3	Conclusions to Chapter 4	191

5.	Philo's view on divine forgiveness	193
5.1	<i>Introduction</i>	194
5.2	<i>Philo's general approach to Jewish law</i>	195
5.2.1	Philo's selection of Jewish laws and his approach in discussing them	195
5.2.2	Conclusion: Reconciling seemingly particularistic customs with the claim for universality	199
5.3	<i>Philo's view on divine forgiveness</i>	199
5.3.1	The relevance of <i>De Specialibus Legibus</i> I to this topic	199
5.3.2	<i>De Specialibus Legibus</i> I: Structure of argumentation	200
5.3.3	<i>Spec. I</i> , 235–246: On sin-offering for voluntary sins	203
5.3.3.1	Paraphrase	203
5.3.3.2	Analysis part 1: The presentation of divine forgiveness in <i>Spec. I</i> , 235–238	205
5.3.3.3	Analysis part 2: Amnesty and pardon as expressions of God's merciful power	207
5.3.3.4	Analysis part 3: Sacrifice as an expression of being remitted from sins	212
5.3.3.5	Analysis part 4: Conscience as an expression of the special connection between God and humans.	214
5.3.3.6	Results from the analysis of <i>Spec. I</i> , 235–246	221
5.4	<i>Conclusions to Chapter 5</i>	223
6.	Summary and conclusions	227
6.1	<i>Aim and focus of the study</i>	228
6.2	<i>Divine forgiveness and Philo's doctrine of God</i>	230
6.3	<i>Divine forgiveness and the relationship between God and humans</i>	231
6.4	<i>Divine forgiveness and the human ability to do evil</i>	232
6.5	<i>Final conclusion: Divine forgiveness in Philo's thought</i>	233
	Abbreviations	239
	Bibliography	243
	Samenvatting van 'Philo van Alexandrië over goddelijke vergeving'	259
	Curriculum Vitae	265

